

(Не)повернення блудного сина

Анастасія Канівець

«ШТТЛ»

Сценарист і режисер Аді Волтер
Оператор Володимир Іванов
У ролях: Моше Лобель, Сол Рубінек,
Петро Ніневський та ін.
Україна, Франція, 2022



Кадр з фільму «ШТТЛ». Режисер Аді Волтер. Україна, Франція, 2023.

У чотирьох літерах – ш, т, т, л – цілий культурний світ, без якого годі вповні уявити собі історію України в усьому її етнічному багатстві. Штетли – єврейські містечка, яких без ліку було на наших теренах, доки «залізне» ХХ сторіччя з його тоталітарними режимами, комунізмом і нацизмом, не стерло їх з лиця землі.

В отаке містечко на Західній Україні, яке ще не підозрює про близьку загибель, проте вже відчуває невідворотність змін, у переддень (буквально) нападу Німеччини на СРСР і повертається герой фільму Менделе. Повертається? У тому й то драма, що насправді ні. Розумний, талановитий, амбітний юнак є гордістю й надією свого штетла... але містечку нічого запропонувати йому. До того ж, часи змінюються, захоплення Західної України Радянським Союзом відкриває нове вікно можливостей – і от уже герой у Києві, на кіностудії, де сподівається застосувати свій гострий розум і здобути в штетлі знання. Цей момент, до речі, малодостовірний: Менделе, лиш два роки як полишив штетл, вже встигає стати режисером (принаймні, так він називає себе). Уявити, що хлопцю без спеціальної освіти довірили б постановку, неможливо: таке бувало хіба що в 1920-х (і те, приходили в кінематограф переважно люди мистецьких професій). Та й часи для українського кіно були ненайкращими: фільмів знімали небагато, і таке щастя випадало далеко не кожному фаховому режисеру – що вже казати про хлопчину з новоприєднаних територій. І пара анахронізмів на додачу: студія у фільмі фігурує вже під іменем Олександра Довженка (насправді названа так у 1957 р.), а як наставник юнака згаданий Марк Донської, що насправді розпочне роботу на Київській кіностудії вже під час німецько-радянської війни. Словом, «кінематографічну сторінку» в біографії героя слід сприймати радше у символічному ключі: факти автора явно цікавили мало. Але символічний вимір її справді вагомий, по суті, один з ключових у розумінні героя та його конфлікту зі старосвітським штетлом.

«Я мрію розповідати багато історій, а не одну», – натякаючи на вивчення Тори, говорить Менделе старому

рабину, що мріяв бачити його своїм наступником і зятем. Протиставлення священної книги й кінематографу не випадкове, воно просто-таки втілює зміну часів: Тора спрямована в минуле, кінематограф – мистецтво модерністичної, технологічної епохи; Тора закрита для сторонніх, кіно орієнтоване на всіх; зрештою, Тора сакральна, кіно – секулярне. Так, обидві впливають на маси, обидві, як переконує Менделе рабина, вчать, говорять про складні життєві й світоглядні проблеми... але, що показово, як приклад герой наводить «Тарзана», кіно підкреслено масове, розважальне, навіть «низове». Працювати з масами, мистецтвом вчити і направляти їх – той момент, в якому захоплення Менделе перетинається з інтересами більшовиків, хоча загалом симпатиком комунізму його явно не назвеш. Одне слово, опозиція Тори й кіно – це, передусім, про ХХ століття з його наступом на традиційний світ, і далеко не лише штетлу.

Сподівання старого рабина марні: і його місце, і красуня та розумниця дочка Юна мають дістатися не талановитому й відкритому до сучасного світу Менделе, а обмеженому, релігійно закостенілому Фоліє. Ось він – майбутнє штетла, по-своєму не менш руйнівне, ніж крикливі більшовики, за якими вже йдуть чутки про зниклих людей і скоро закриття ешив. Кожен момент фільму підтверджує: на штетл чекають невідворотні зміни. І повернутися в нього неможливо вже хоча б тому, що скоро не буде куди. Фінальна сцена, в якій Менделе повертається до батька, дещо картинно ховаючись під його талес і несвідомо для самого Волтера¹ повторюючи композицію Рембрандтового «Повернення блудного сина», лише доводить: повернення сюди можливе хіба що в смерті.

Минуле, пам'ять, втрачений світ – навколо цих тем, а зовсім не романтичного кохання Менделе й Юни, насправ-

¹ Друзюк Ярослав. Чому варто переглянути новий фільм «ШТТЛ» про єврейське поселення в Україні. Інтерв'ю з режисером. 24.10.2023. <https://www.village.com.ua/village/culture/movies/344591-shttl-film-2023-ady-walter-interview>



Моше Лобель, Петро Ніневський й Анісія Стасевич у фільмі «ШТТЛ».

ді обертається кінокартина; і прагнення повернути цей зниклий світ бодай у бігові фільмової плівки помітне в кожному кадрі. Цим визначається і естетика стрічки: чорно-біле зображення з недовгими кольоровими вставками-флешбеками. Тут і покликання на похмуру, чорно-білу дійсність, але разом і натяк на естетику документалізму, прагнення реконструювати втрачений світ; до речі, для зйомок було відтворено штетл, який згодом планували перетворити на музей під відкритим небом; цьому завадила повномасштабна війна, але, сподіваймось, згодом команді вдасться втілити задумане. Камера вільно гуляє вуличками штетлу, зазираючи то на ринок, то на кладовище, то в дім, то в синагогу; знято стрічку довгими планами без монтажних склейок – не можна не відзначити роботу оператора-постановника Володимира Іванова, камера (чи, точніше, камери) якого провели глядача штетлом протягом доби, непомітно передаючи зміну природного освітлення, гармонійно сплітаючи в цілісну картину минуле й майбутнє, чорно-білі й кольорові кадри, інтер'єри й екстер'єри... Завдяки зокрема «грі» камери фільм з непростю проблематикою, зі складними для далекої від єврейського світу людини нюансами релігійного й соціального життя дивиться на одному диханні. Але перш за все ми завдячуємо цим грі акторів, адже стрічка побудована на діалогах. Створювала «ШТТЛ» інтернаціональна команда, і американець Моше Лобель (Менделе), канадієць Сол Рубінек (равин), українці Петро Ніневський й Анісія Стасевич (друг Менделе Дем'ян і Юна), француз Антуан Мілле (Фоліє) змогли створити переконливу картину маленької, та сповненої внутрішніх драм і протиріч спільноти. Розіграти історію для автора важливо було саме в Україні; зйомки проходили за пів року для вторгнення, і дихання майбутньої повномасштабної війни добре відчувалося командою. Це також вписалося в той настрій «зв'язку часів», що ним наповнений фільм і для якого, власне, він і створювався. Вже вкотре ворог приходив на нашу землю, знищуючи євреїв лише тому, що вони євреї, українців – лише тому, що вони українці. Тож «ШТТЛ» – це не лише «тоді», це і про «зараз». Але шанси зберегти свій світ у нас значно більше, і втратити їх не можна.

Питання істини чи віри?

Юлій Швець

«Анатомія падіння» (фр. «Anatomie d'une chute»)

Режисерка Жустін Тріє

Сценарій: Жустін Тріє, Артур Гарарі

Оператор Саймон Бофілс

Монтаж Лорен Сенешаль

У головних ролях: Сандра Гюллер, Сванн Арло,

Майло Мачадо-Грейнер, Семюел Тейс

Франція, 2023



Сандра Гюллер в фільмі «Анатомія падіння». Режисерка Жустін Тріє. Франція, 2023.

«Анатомія падіння» – четвертий повний метр у фільмографії режисерки, яка в ньому почасти транслює свої основні інтереси, започатковані в ранніх картинах «Вік паніки» (2013), «В ліжку з Вікторією» (2016), «Спокуса» (2019). Це ті самі типажі та схожі конфлікти: героїні-жінки в сконструйованих, близьких до театралізованих ситуаціях, в яких сімейні та гендерні проблеми перетинаються з професійними. Але в останній стрічці проступає дещо незвичне.

Серед попередників «Анатомії падіння» аналітики найбільше згадують історію розпаду сім'ї в «Сценах з подружнього життя» Бергмана (1973), в якій фронт гендерної війни все ще залишається далеким від гостроти, відображений, наприклад, в літературно-театральній класиці Августа Стріндберга. Та ж доля латентності – в інших фільмах. Зокрема, доволі знакових: жанровому «Крамер проти Крамера» Роберта Бентона (1979) або артхаузній «Шлюб-